

*Людина -
Культура -
Духовність*

*Збірник
наукових праць*

В И П У С К - II

Київ - 1996

ДУХ І ПОЕТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДРАМАТИЧНОЇ ГРИ

Утвердження державної незалежності України вимагає перегляду багатьох існуючих поглядів на явища в духовному житті, розвитку національної культури, літератури та мистецтва. А це в свою чергу поглиблює інтерес до комплексу проблем, пов'язаних із витоками і розвитком національної свідомості. Важливу роль у цьому процесі відіграє посилення уваги до усної народної творчості, як однієї з форм національного мистецтва, що має лише її притаманні риси, які відображають світогляд народу, його вірування, звичаї, обряди та визначають місце і роль культури певної нації не лише в плані вивчення, але й в плані впровадження її в життя на нинішньому етапі розвитку українського суспільства.

Сучасна увага до національної усної поетичної творчості українців зумовлена підвищенням інтересом до витоків її традиційної культури, вираженої в одному із жанрів народної творчості в українській народній драматичній грі. Ці ігри містять у собі різноманітну і глибинну інформацію про життя, культуру, вірування народу, яка складає помітний інтерес і для історії культури, і народознавства, і фольклористики. Тексти українських народних драматичних ігор спочатку не відокремлювалися від народних пісень, у яких, на думку М.Гоголя, вбачається "...все: і поезія, і історія, і батьківська могила. Хто не зрозумів їх глибоко, той нічого не дізнається про колишній побут цієї квітучої частини Росії. Історик не повинен шукати в них означення дня й числа битви або точного пояснення місця, достовірної реляції, щодо цього небагато пісень допоможуть йому. Але коли він захоче пізнати справжній побут, стихів характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів описуваного народу, коли захоче увібрати дух минулої доби, загальний характер усього цілого й окремо кожного часткового, тоді він буде задоволений цілком: історія народу розкривається перед ним у ясній величі" (4,91).

Відомості про найперші зафіксовані згадки існування українських народних драматичних ігор подає І.Срезневський в "Словаре древнерусского языка", а спирався він на церковні джерела, датовані ще XI ст. (XIII Слово Григорія Назіанзіна", "Кормча книга",

"Пісання преподобного Феодосія Печерського"), та джерела пізніших часів: "Злотострой" (XIV ст. "Пансієвський збірник" (кінець XIV- початок XV ст.), "Слово о премудрості Кирила".

Що стосується запису текстів народних ігор та їх публікацій, то вони зафіксовані саме як пісенні жанри. Пізніше, впродовж тривалого періоду розвитку усної народної поетичної творчості, ігри подавалися з невеликими поясненнями щодо правил проведення їх. Все це припадає на кінець XV та XIX - XX ст. і пов'язане з іменами Д.Чулкова, І.Прача, З.Доленги-Ходаковського, Вацлава з Олеська, П.Лукашевича, Русалки Дністрової, Кеготи Паулі, О.Терещенка, А.Метлинського, М.Максимовича, М.Маркевича, Й.Лозинського, І.Гальки, П.Чубинського, А.Рубця, М.Лисенка, Я.Головацького, Д.Яворницького, П.Шейна, О.Кольберга, Б.Сокальського, Б.Грінченка, Б.Кричинського, І.Колесси, О.Роздольського, В.Шухевича, В.Гнатюка, П.Гнедича, К.Квітки, Н.Заглади, Ф.Колесси.

Зібрання та публікація українських народних драматичних ігор А.Метлинським, П.Чубинським, Я.Головацьким, В.Милорадовичем, Д.Яворницьким, Б.Грінченком у певних місцевостях України свідчать про те, що в коментарях вони були неоднотайні. Це дає можливість прослідкувати прив'язаність певних зразків до конкретного села, області, повіту. Відтак появилася змога визначити спільність та відмінність текстового матеріалу викладу гри. Завдяки таким музикознавцям, як А.Рубець, М.Лисенко, О.Роздольський, Ф.Колесса, К.Квітка, зібраний фонд українських народних драматичних ігор набув багате мелодійне забарвлення. Публікації українських народних драматичних ігор знаходимо також і на сторінках журналів "Зоря", "Киевская старина", "Харьковский сборник".

Іалізувати українські народні драматичні ігри з точки зору поетики можна в трьох основних аспектах: художній світ жанру, побудова народних драматичних ігор, їх стильові особливості.

Насамперед слід відзначити ті деякі елементи поетики українських народних драматичних ігор, які висвітлені вже в дослідженнях попередників. Так, М.Максимович побачив у піснях дію, М.Маркевич відзначає в іграх драматичні та театральні елементи, С.Анічков і В.Чічеров простежують зв'язок ігор з календарними обрядами та календарною поезією зимового періоду XVI-XIX ст. В.Чічеров присвячує окрему главу - "Ігрища та рядження", в якій конкретно розглядає святочні вечорниці, їх тематику і характер проведення; виявляє моменти обрядності. В.Сідельников

розглядає поетичні прийоми російської народної пісні (в тому числі й ігри), ставить питання про композицію і засоби художнього зображення (символіка, порівняння та інші види поетичних тропів), про засоби художньої виразності (звукові, інтонаційні). О.Білецький уже розмежує обряд та гру. І.Волошин розглядає походження народних ігор, початок театру в іграх та обрядах. Н.Савушкіна виокремлює в іграх дві групи драматичних образів. К.Круть, В.Соколова відзначають ігрові й розважальні елементи обрядів, їх кольорове оформлення та святковий колорит. Г.Довженко досліджує словесно-поетичний елемент в ігровому репертуарі. О.Дей розглядає поетику українських народних пісень (ігор в тому числі) шляхом детального аналізу композиції та ролі композиційних принципів і засобів, сюжету тощо. С.Лазутін вивчає композицію ігрових хороводних та власне танцювальних пісень. При цьому він відзначає головні композиційні елементи, деякі види пісенно-ігрового паралелізму, розглядає пісенну символіку. В.Бойко класифікує дитячий фольклор та наводить джерела його публікацій.

Ми ж ставимо за мету здійснити розгляд поетики української народної драматичної гри шляхом поглибленого аналізу ігор і зіставлення регіональних варіантів, включивши в науковий обіг і призабуті народні ігри при покійниках; дещо по-іншому підійдемо до класифікації ігор, виокремивши серед них такі три групи:

- 1) символіко-міфологічні ігри, в основі яких є небесні світила, рослинний та тваринний світ;
- 2) діалогізовані побутові пісні-ігри жартівливого характеру;
- 3) українські народні драматичні ігри при покійниках.

При розкритті цих аспектів поетики української народної драматичної гри враховуватимуться й суть та роль символіки, оскільки головними причинами виникнення якої в українській народній драматичній грі стали не тільки реальний світ (і перш за все навколишній світ природи: тварини, рослини), а й деякі види трудової діяльності людини - сіяння, орання, збір урожаю; обрядові дієства - розплетення коси, відкривання воріт, тобто система очевидно природних і в той же час умовних дій і понять. До того ж аналіз ігрової символіки свідчить про національно-побутову та географічну своєрідність гри, що вже попередньо відзначили такі вчені, як В.Володарський ("Символіка великорусских народных песен"), М.Костомаров ("Слов'янська міфологія"), В.Данілов ("Символіка птиц и растений в украинских причитаниях"), Д.Зелені

("Тотемні-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов"),
С.Потебня ("О некоторых символах в славянской народной поэзии").

Розуміючи, що в основі процесу творення поетичних символів в іграх лежать умовно-ігрові спостереження за загальними рисами образів людини та співставлення їх з предметами, явищами образів світу природи, ми бачимо, що символіка виконує в іграх важливу композиційну роль. Внаслідок такого підходу з'ясовано, що одними з найдавніших символів, притаманних українським народним драматичним іграм, є символи небесних світил. Вони знайшли своє відображення передовсім у рухові й системі під час проведення ігор, у характерах деяких ігрових образів. Такі образи впливають на пафос (настрій) найбільш вагомих і домінуючих, переважно весільних, ігрових дійств, котрі складають основу матеріалу українських народних драматичних ігор такого типу. Детальний розгляд текстового матеріалу ігор з точки зору символіки показує, що в них поєднуються символи небесних світил з такими символами рослинного світу, як калина, дуб, барвінок, мак, просо, лоза, явір, береза, груша, що нібито певною мірою вирішують майбутню долю дівчат, майбутнього подружжя в цілому.

Образ рослинного світу у цих іграх виступає експозицією і являє собою ситуаційно-психологічну основу змісту й сюжету гри. Порівняння дівчини чи події з відповідною до неї рослиною набуває форми зорового образу, який стає засобом передачі змісту людських почуттів та стосунків (мак, просо). Символізованими образами рослин змальовуються людські типи та риси характерів ("не стій, дубе, при дорозі"). Або паралельно з картиною природи передається картина життя ("Попід мостом"), символ рослинності може нести наперед задане тлумачення й емоційний заряд ("Ой піду я в зелений ліс").

Крім образів рослинного та тваринного світу, українським народним драматичним іграм притаманні й такі типові персонажі, як царенко, король, воротар, жельман. Вони були не тільки діючими особами гри з відповідними іменами й типами характерів.

Давній текстовий матеріал ігор і коментарі до них свідчать про те, що всі основні образи мають свою фольклористичну базу. Так, про воротаря писали Антонович, М. Драгоманов, С. Потебня, Лопарев та І. Еданов; про жельмана - О. Партицький, Р. Кайдль, М. Валабан та ін.

Характерними особливостями драматичних ігор є: діалогічна форма викладу подій, розподіл ролей, створення нетрадиційного дійства, наявність багатої символіки: мости, води, зіроньки, макове зернятко, рутяний віночок, червона калина - "Жельман", "Царенко", "Царівна", "Володар". Сама драматична дія в цих іграх побудована в основному на суперечках і зіткненнях не тільки між певними образами-антагоністами, а між групами персонажів. Розподіл ролей на дві групи, що відповідало або двом колишнім родинам чи родам, племенам, представники одного з яких ідуть до іншого або з добрими намірами, наприклад, сватати собі дівчину, або й поганими намірами. На це вже раніше вказували такі вчені, як В.Всеволодський-Гернгосс ("Русская устная народная драма"), В.Бойко ("Український дитячий фольклор"), В.Соколов ("Весенне-летние календарные обряды"), Х.Вовк ("Студії з української етнографії та антропології").

Знаходження дівчини в середині кола (тоді, як хлопець знаходиться поза колом) і можливість дівчини захватитися від хлопця призводять до конфліктної ситуації, хоча це, по суті, традиційне ховання молодої перед родом молодого. Загострення цього конфлікту є плата за вхід, викуп дівчини у братів чи сестер, роздуми чи незгода батьків. А розв'язком завжди виступає згода чи незгода дівчини, яку сватають.

Діалогізовані побутові пісні-ігри жартівливого характеру зображують в основному сцени з народного життя. Розгортання подій в іграх цього типу відбувається також у жартівливому тоні, оскільки гумор і сатира загалом є одним із домінуючих настроїв, який і виражає характер українського народу.

Діалогізовані побутові пісні-ігри жартівливого плану мають характерні композиційні засоби та художні прийоми: діалогічна, оповідальна (монологічна), описова та комбінована (діалог з описом) форми викладу; прийоми контрасту, зіставлення, самовикриття; засоби гіперболи і літоти, нанизування однотипних деталей, зображення від супротивного тощо.

Чимало діалогізованих побутових пісень-ігор жартівливого характеру побудовано у вигляді діалогу між парубком і дівчиною, дочкою і матір'ю, сином і батьком, чоловіком і жінкою ("Малая зіронька, малая"; "Зося-чорноса"; "Ой піду я в зелений ліс"; "Жінка на торзі"). Засобом діалогу відтворюється динаміка комічної події чи сцени, зіткнення протилежних точок зору пер-

сонажів розкриває певні риси їхньої вдачі та поведінки ("Перепілка", "Слабий дідусь"), зіставлення характеристик показує психологічний стан персонажів ("Нелюб і милий", "Любка"), тим самим створює драматичну дію. Розгортання драматизму наявне під час вибору своєї пари, судженого або судженої ("Білоданчик", "Грай, жучку, грай", "Подоланочка", "Зося-чорноса" "Наїхали тури-люди", "Чорнушко-душко") шляхом сперечання, зіткнення.

Сам факт виходу молодої заміж за старого ("Перепілка", "Коструб", "Наїхали тури-люди", "Чому, дідусь, не женишся?") створює комічну ситуацію в грі.

Жартівливі діалоги створюють не тільки драматичну дію, але й розкривають почуття персонажів, їх настрої, риси характеру ("Та через село", "Лвтуше", "Жінка на горзі", "Слабий дідусь").

Посилення комічного ефекту в українських народних драматичних іграх виступає повтор("Слабий дідусь").

Звертання у своєму лексичному значенні має емоційно-позитивний ("Милий", "Зозулька") та емоційно-негативний ("Дідище", "Хлоповище", "Дековище") зміст, який так чи інакше впливає на комічність ситуації у грі.

За допомогою гіперболізованих та гротескових деталей комічно змальовані риси самохарактеристики ("Бив мене муж"), інохарактеристики ("Сваню-сваненько", "Дід і баба"), які мають загалом перебільшене уявлення про ту чи іншу лєдину чи її дію. Це художнє перебільшення робило іноді образ емоційно виразним.

Чільне місце в українських народних драматичних іграх посідають такі засоби досягнення комізму, як модифіковані контрасти. Відомо, що в самій природі гумору та сатири наявні елементи протиставлення загально прийнятих норм людського буття та способи їх відхилення.

Зразки контрасту в іграх базуються на різних основах: віковій ("Молода і старий") або навпаки ("Наїхали тури-люди", "Нелюб і милий", "Та через село", "Сів ж на городі та петрушечку"), емоційній ("Любка", "Нелюб і милий", "Коструб", "Теща і зять").

Принципи зіставлення з образами тваринного та рослинного світу спостерігаються у таких іграх, як "Перепілка", "Білоданчик" та ін.

Для українських народних драматичних ігор символіко-міфологічного типу, основу яких складають небесні світила, рослинний та тваринний світ, а також діалогізовані пісні-ігри жартівливого

характеру, можна узагальнено виділити поняття простору та часу. Загалом простір у цих іграх визначається конкретно: гаєм, дібровою, полем, вулицею. Час представлено у зв'язку з тривалістю подій. Отже, їм характерна просторово-часова конкретика.

Особливо слід звернути увагу на тип найголовніших мотивів, дій і подій. В розглянутому текстовому матеріалі українських народних драматичних ігор можна виявити такі мотиви: залицяння, сватання ("Кельман", "Білоданчик", "Царенко"; кохання ("Огірочки", "Горошок"); дари дівчині ("Галя", "Вербовая дощечка"); чекання милого ("Хлопець не має охоти йти до дівчини"); протиставлення милого нелюбові, молодого старому або тривога про можливий шлюб з нелюбом чи старим ("Нелюб і милий", "Наїхали тури-люди", "Сів ж на городі та петрушечку"); материнські застороги ("Ой, нумо, нумо", "Туман танчок виводе").

Зовсім іншу картину являє окрема група українських народних драматичних ігор при померлих. Вони в основному використовувалися в похоронній обрядовості. Виявленням і записами ігор при померлих займалися українські етнографи: В.Інатюк, В.Шухевич, Ю.Жаткович; польські дослідники О.Кольберг, Ф.Мрочко, О.Шнайдер. Ці ігри залишили згадки про себе і в літературних творах, зокрема М.Коцюбинський у повісті "Тіні забутих предків", Т.Хоткевич у п'єсі "Гуцульський рік".

Сама суть українських народних драматичних ігор при покійниках полягає перш за все в розвазі в хаті померлого. А тому для цих ігор обов'язковою була потреба викликати сумну посмішку, що стало одним із відмінних рис ігор при покійниках від ігор календарного циклу. Другою відмінною рисою є мова викладу подій. Для ігор при покійниках характерна розмовна мова народної прози.

Ігри при покійниках можна розподілити на декілька груп:

- послідовне змагання трудових процесів "Гусака печуть", "Коваль", "Дохтор", "Тешуть дуби", "Продає зайця";
- змагання прості і змагання з річчю ("Бог і чорт", "'Бог");
- змагання, пов'язані з піжмурками, "биттям-вгадуванням" (Лопатки б'ють", "Бирка", "Їмурка", "Грушка", Лубок");
- змагання з очевидним вираженням драматизму ("Коса", "Віит і жабрак", "Весілля з музиками"), які в своє чергу можна розподілити на прості та складні.

Таким чином, коротко оглянувши історію досліджень українських народних ігор, ми прийшли до кількох конкретних висновків: по-перше, українська драматично-діалогізована гра лише недавно (практично в другій половині XX ст.) одержала статус самостійного жанру нашого національного фольклору і після цього стала безпосереднім об'єктом дослідження; по-друге, поетика цього жанру досліджена лише частково і побіжно, в плані досліджень народних пісень взагалі; по-третє, тільки ось такі, досить побіжні спостереження над кількома аспектами поетики ігор показали, що : а) і самі народні драматично-діалогізовані ігри, і їх поетика - це явища надзвичайно складні і достойні дуже серйозного дослідження; б) поетика цього типу ігор надзвичайно своєрідна; в) особливу роль у поетиці таких ігор відіграє символіка і типові образи; г) як ні в одному іншому жанрі своєрідна природа, зміст і форми конфліктів ще не вивчені.

Л І Т Е Р А Т У Р А .

1. О. Андрієвський. Бібліографія літератури з українського фольклору. - К.: 1930. - С. 823.
2. Березовський І.П. Українська радянська фольклористика. Етапи розвитку і проблематики. К.: Наукова думка, 1968. - 344с.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. - М.: Высшая школа, 1989. - 404 с.